

“दैनिक सकाळ” च्या रविवार दि. १९ जून १९८८ रोजीच्या अंकात
प्रसिद्ध झालेला लेख

३६५ दिवसांची शाळा

— सुधा क्षीरे

“एक होता मुलगा! खूप खूप गरीब होता. त्याची आई आणि तो दिवसभर कष्ट करायचे तेव्हा कुठे दोन वेळा जेमेतेम खायला मिळायचे. पोटभर खायला नाही की अंगभर ल्यायला नाही. पण या पोराला शिकायची मोठी हौस. आपण गुरुकडे जावं, शिकून शाहाणं व्हावं, नाव कमवावं असं त्याला वाटे पण त्या छोट्याशा गावात कोण या गरीब पोराला शिकवणार? तो आपला आईजवळ हट्ट करायचा - मला शिकायचंय, आई मला शिकायचंय! आईला लेकाची दया आली. म्हणली, “बाळ, दूर मोठ्या नगरात तुझी मावशी आहे. तिच्याकडं जा. बघ काही जमलं तर!”

मुलगा नगरात आला. मावशीकडं राहू लागला. गुरुजवळ शिकू लागला. पण पुढच्याच वर्षी मोठा दुष्काळ पडला. महागाईनं माणसं त्रासली. तशी मावशीनं म्हटलं, “बाबा रे तू म्हणजे दुष्काळात तेरावा महिना आलास. आता इथं नको राहू.”

मुलगा निराश झाला रडत रडत गुरूकडं गेला. सारी दशा सांगितली. गुरूनं धीर दिला. नगरातल्या चार धनिकांकडे मुलाची जेवण्या-राहाण्याची सोय करून आधार दिला.

मुलगा शिकू लागला. मन लावून विद्या संपादन केली. मोठा पंडित झाला. राजाच्या दरबारी नेमणूक झाली. मानमरातब मिळाला. धनलाभ झाला. कीर्तिमान झाला, दरबारी सत्कार झाला तशी गुरूच्या पाया पडला. लक्ष लक्ष होना गुरूच्या हाती दिल्या. म्हणाला, ‘माझ्यासारख्या मुलांसाठी तुमच्या हाती हे धन देतो. तुमचं ऋण फेडतो.’ मुलाचं बोलणं ऐकून गुरूला

धन्य धन्य वाटलं.

आणि ही गोष्ट वाचून तुम्हाला काय वाटलं? खास मुलांसाठी रचून एक गोष्ट मी सांगतेय असंच ना? मुलांवर चांगले संस्कार व्हावेत, जगात चांगल्याचाच जय होतो. कष्टाला यश मिळतं. असं आपलं त्यांना लहानपणी सांगायला हवं. म्हणूनच अशा कथा आपण लिहितो. त्या कल्पित असतात. अद्भूत असतात. पण मुलांवर चांगले संस्कार करण्यासाठी अशा ‘गोड’ गोष्टींची जरूर असते. तशीच ही एक गोष्ट! असंच वाटलं ना?

तर मग मला सांगायचंय की, ही अशी रचलेली बोधकथा नाही. लोककथाही नाही. तर अगदी खरीखुरी घडलेली एक सत्यकथा आहे. आणि तीही १९८७ सालातली (सत्ययुगातली नव्हे चक्क कलीयुगातली) आणि वातावरणनिर्मितीसाठी वापरलेल्या ‘गुरू’, ‘होना’ ‘नगर’ या शब्दांऐवजी असं म्हणायला हवं की, एका मुलानं आपल्या मास्तरांच्या हाती एक लाख बारा हजारांचा चेक दिला.

आपल्यासारख्याच बुद्धिमान पण वंचित मुलांसाठी काम करणाऱ्या संस्थेसाठी!

कोण हा मुलगा? कोण हे मास्तर? कोणती संस्था? त्यांचीच तर माहिती सांगतेय तुम्हाला!

या संस्थेचं नाव आहे ‘स्व’-रूपवर्धिनी! मास्तरांचं नाव? आणि मुलांचं नाव? छे! छे! व्यक्तींच्या नावांना प्रसिद्धी नको, असं त्यांना वाटतं. ठीक आहे. त्यांच्या भावनेचा आदर करून आपण आपली संस्थेची माहिती बघू या.

संस्थेच्या कार्याला प्रत्यक्ष सुरुवात झाली ती १९७९ मध्ये आपापल्या व्यवसायात काम करणाऱ्या काही विचारशील व्यक्तींना आणि काही शिक्षकांना हे जाणवत होतं की, आपल्या समाजात अनेक मुलं अशी दिसतात की, ज्यांच्यामध्ये विकासक्षमता आहे पण ज्यांना विकासाच्या संधी नाहीत, त्यांचा समाज, घर आणि शाळा विकासाच्या संधी या मुलांना द्यायला असमर्थ आहेत. यामुळे या मुलांच्या खरोखर समाजोपयोगी अशा अनेक वृत्ती, प्रवृत्ती कोमेजून जातात. त्यातही विशेष प्रश्न त्या मुलांचा आहे की जी बुद्धिमान आहेत. पण अगतिक, परिस्थितीच्या चक्रात सापडलेली आहेत. या मुलांच्या बुद्धिमत्तेला वेगळे वळण लावलं गेलं नाही तर मग ती नुसती निरुपयोगी न बनता उपद्रवी बनतात. विध्वंसक प्रवृत्तीचे, व्यसनांचे, संस्कारहीन आयुष्याचे बळी ठरतात.

तर मग ही अशीच मुलं संस्थेनं निवडली. म्हणजे खरोखर महानगरपालिकेच्या शाळांतून जाऊन, मुख्याध्यापकांना, शिक्षकांना भेटून त्यांनी ती शोधली. जमवली. त्यांच्या पालकांचे पत्ते मिळवले. घरोघर जाऊन मग या पालकांच्या प्रत्यक्ष भेटी घेतल्या. हे सर्वजण आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या परिस्थितीतले होते. आपल्या मुलांना ते शाळेत पाठवत होते खरे पण शाळेच्या अभ्यासात त्यांना मार्गदर्शन किंवा मदत करणं त्यांना शक्यच नव्हतं. या मुलांच्या भोवतालचं वातावरण अज्ञान, अस्वच्छता, दारिद्र्य आणि व्यसनाधीनता यांनी ग्रासलेलं होतं आणि मूळची बुद्धिमान मुलं भलभलते संस्कार तिथं मिळवीत होती.

या वातावरणापासून दूर आणि जिथं त्यांच्या वाढत्या वयातील संवेदनशील वृत्तीला नि तेज बुद्धीला पोषक वातावरण मिळेल तिथे त्यांना न्यायला हवं होतं. हे काम 'स्व'-रूपवर्धिनीनं हाती घेतलं. महिन्याची पन्नास पैसे फी घेऊन त्यांच्यासाठी संध्याकाळचे वर्ग सुरू केले. हे वर्ग ६। ते ९। या वेळात असतात आणि

त्यात खेळ, अभ्यास आणि संस्कार असं एक स्थूल वेळापत्रक आखलेलं असतं. आणि सगळ्यात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे या छोट्या नव्या शाळेला सुट्टी कधीच नसते. ती अखंडपणे ३६५ दिवस सुरूच असते.

अगदी प्रथम सुरुवात झाली १९७९ मध्ये. तेव्हा पालकांनी या कल्पनेला संमती दिली. आणि फक्त बारा मुलं या संध्याकाळच्या वर्गाला येऊ लागली. मुलं जमली खरी. पण त्यांना बसवायचं कुठे? हा प्रश्न होताच. प्रथम ती एका फॅक्टरीच्या गोडाऊनमध्ये बसत. नंतर काही दिवस बरशेनच्या गोडाऊनमध्ये शाळा भरत होती. अर्थात संयोजक खिन्न होते. मुलांच्या घराभोवतालच्या अस्वच्छ परिसरापेक्षा जरा बरी बसली तरी एकूण काही चांगलं शिकायला ही जागा, हे वातावरण योग्य नव्हतं. हे त्यांना जाणवत होतं. ते सतत जागेच्या शोधात होते.

त्यामुळे गोडावूनमधून हलवून वर्ग रविवार पेठेतील भारत हायस्कूलमध्ये भरत आणि शेजारच्या देवळाच्या आवारात मुलं खेळायला जात आणि नंतर मंगळवार पेठेतील 'टागोर विद्यानिकेतन' या शाळेच्या जागेत हे संध्याकाळचे वर्ग सुरू झाले. ही आहे यांची रामकृष्ण शाखा! १९७९ मध्ये इथे १२ मुलांसह 'स्व'-रूपवर्धिनीचं काम सुरू झालं. ते आता ती शखांमधल्या १५० मुलांपर्यंत विस्तारलेलं आहे. १९८२ मध्ये पाषाण रोडवरच्या मॉडर्न हायस्कूलमध्ये विवेकानंद शाखा सुरू झाली आणि १९८६ मध्ये बिबवेवाडीला अखंडानंद शाखा चालू झाली आहे.

मुलांसाठी काम करणारे १०-१५ कार्यकर्ते आज संस्थेमध्ये आहेतच पण १९७९ पासून 'स्व'-रूपवर्धिनीत येणारी शाळकरी मुलं आता मोठी झालीत आणि असे वर्धिनीतच वाढलेले आणि घडलेले ३०-४० कार्यकर्ते नवीन मुलांसाठी काम करताहेत. वर्धिनीची खरी शक्ती तर हीच आहे - 'ज्योतसे ज्योत लगाते चले' या तऱ्हेने वाढणारी आणि म्हणूनच अखंड टिकणारी ही शक्ती!

या शक्तीची अनेक छोटी मोठी रूपं या मुलांच्या प्रत्यक्ष वागण्यातून- आचरणातून दिसताहेत. जसं, 'स्व'-रूपवर्धिनीच्या वर्गात आल्यानं यशस्वीरीत्या १० वी पास झाल्यावर जेव्हा एखाद्याला गॅरेजमध्ये नोकरी लागते तेव्हा पहिला पगार तो वर्धिनीच्याच कामासाठी आणून देतो. कृतज्ञतेची भावना ही माणसाच्या व्यक्तिमत्वातील केवढी मोलाची चीज त्यानं इथं मिळवली! एका अर्थानं, आपल्याजवळचा पैसा इतरांसाठी देणं हे ढोबळ असतं, सोपंही असतं. कित्येकदा त्यामागं भावनिक, वैचारिक परिवर्तनाची चाहूल असेलच अशी खात्री नाही वाटत!

पण जेव्हा ही मुलं इथले संस्कार इतरांपर्यंत पोहचवण्याची धडपड करतात, तेव्हा मात्र ही अशी चाहूल निश्चित असते. म्हणूनच वर्धिनीतला राजू जेव्हा सांगतो की, माझ्या काही मित्रांचा तंबाखू, दारूसारख्या व्यसनांवर दरमहा १००-१५० रु. पर्यंत खर्च असतो तो मी १०-२० रुपयांपर्यंत आणला. व्यसनी मुलांच्या घरातील मुलांना काय भोगावं लागतं, ते मी पाहिलंय, अनुभवलंय, या वातावरणापासून 'वर्धिनीनं आम्हाला दूर नेलं, मी व्यसनांचा तिटकारा करतो. आणि ते मी माझ्या मित्रांपर्यंत पोचवू शकले."

आणि व्यसनांचा तिटकारा किती आणि हा संस्कार टिकणारा किती? याबद्दल वर्धिनीतला एक मुलगा काय सांगतो माहित आहे? तो म्हणतो, "दारूमटका तर सोडाच, पण सुपारीसुद्धा मी खाणार नाही आयुष्यभर! इतकंच काय, पण उशी घेणं ही सुद्धा मला चैन वाटते. कारण माझ्या अनेक गरीब मित्रांना ती मिळत नाही!

म्हणजे त्यांच्या भोवतालच्या प्रतिकूल वातावरणातून दूर आल्यावर नवे इष्ट संस्कार मिळाल्यावर ही मूलं स्वतःपलिकडचाही विचार करू लागली आहेत. म्हणूनच एखादा विश्वास स्वतः दहावीची परीक्षा ८९% गुण मिळवून उत्तीर्ण झाल्यावर

आपल्या अंध मित्राचा चंद्रकांतचा अभ्यास घेतो आणि चंद्रकांतही ७१% गुण मिळवून त्याला यश देतो.

विश्वाससारख्याच दुसऱ्या एका बुद्धिमान मुलाला जेव्हा शिक्षणाधिकार्यांनी विचारलं वर्धिनीत आला नसतास तर इतके टक्के गुण तुला मिळवता आले असते का?

तो आत्मविश्वासानं म्हणतो, "हो. हो ९२ टक्के मी स्वतःच्या अभ्यासाने मिळवले असते पण या यशानंतर मी इतरांचं, समाजाचं देणं लागतो, हे मात्र मी इथंच शिकलो."

आणि हे शिकणं केवळ मग अभ्यासा-पुरतंच उरत नाही तर स्वतःकडे, स्वतःच्या दोषांकडेही ही मुलं चिकित्सकपणे बघायला शिकलीत. एकजण वर्धिनीच्या वर्गाला आला. सगळ्यांबरोबर वावरला, शिबिरासाठी एकत्र काम केलं आणि आता तो म्हणतो- माझा स्वभाव तापट आहे पण आता मला कळतंय की तसं चालणार नाही. सर्वांबरोबर काम करायचं म्हणजे समंजसपणानंच वागायला हवं. राग आवरायला मी शिकतो आहे."

म्हणजे संध्याकाळच्या या तीन तासांच्या शाळेत ही मुलं काय काय शिकताहेत पाहा. मनापासून अभ्यास करतात. खेळातला आनंद मिळवतात, स्वतःचं व्यक्तिमत्त्व घडवतात आणि इतरांसाठी जगायलाही शिकतात. तिळगूळसमारंभ, राखी पौर्णिमा यासारख्या सणातून माणसं जोडतात. मित्रांना हसवतात आणि रुग्णांना सुखवतात.

आंबेडकर जयंती, विवेकानंद जयंती यासारख्या प्रसंगातून आदर्श विचारांचा पाठपुरावा करतात तर श्री. आण्णा हजारे श्री. बाबा आमटे यांच्या कार्याची माहिती घेऊन स्फूर्ती मिळवतात. शिबिरं आखतात, कार्यक्रमाचं नियोजन करतात, आत्मविश्वासानं आणि सहकार्यानं जगायला शिकतात. असं कितीतरी! कितीतरी!

दारिद्र्य, अज्ञान, व्यसनाधीनता यांनी वेढलेल्या वातावरणात एरवी जी कोमेजून गेली असती किंवा गुन्हेगारीकडं वळून स्वतःला नि समाजाला उद्ध्वस्त करित राहिली असती, त्या मुलांना स्वतःचं खरं मंगल आणि सुंदर रूप ओळखण्याची संधी त्यांना या संस्थेनं दिली आणि त्यांचं आयुष्य तर फुलवलंच पण त्यांच्यातलं समाजमनस्क मनही जागवलं आहे.

स्वतःची प्रगती साधण्यासाठी धडपडणारी ही मुलं समाजाविषयी प्रेम राखणारी असावीत. समाजक्रण त्यांनी मानावं, यासाठी संस्था त्यांना घडवते आहे. दररोज संध्याकाळी तीन तास चालणाऱ्या या प्रकल्पासाठी आता संस्थेनं स्वतःची वास्तू बांधली आहे, मंगळवार पेठेत! या प्रकल्पाबरोबरच इतरही

अनेक समाजोपयोगी नवे प्रकल्प सुरू करण्याचा त्यांचा मानस आहे, आणि या सगळ्याचा उद्देश त्यांच्याच प्रार्थनेतल्या शब्दातून सांगायचा म्हणजे –

“अंधारातील ‘जीवनयात्री’स आशाकिरण दिसावा। समाज माझा मी त्याचा, भाव मनी विलासावा।।”

असा आहे तर मग आपल्यासारख्या सुजाण नागरिकांनी त्यांना सद्भावना आणि सक्रीय सहकार्य द्यावे ही अपेक्षा अवास्तव तर नाही ना ठरणार? ‘स्व’-रूपवर्धिनीनं तर सहकार्यासाठी साद घातली आहे. तुमचा प्रतिसाद काय?

जरूर कळवा हं.

***

